

Lauková, Silvia

Mlčanie a nárek v poézii renesančných autorov

In: *Česká a slovenská poezie: slovo a mlčení : kolektivní monografie*.
Pospíšil, Ivo (editor); Zelenková, Anna (editor). Brno: Galium, 2015, pp.
[123]-128

ISBN 978-80-905336-8-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81592>

Access Date: 21. 03. 2025

Version: 20250223

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Silvia Lauková (Nitra)

Mlčanie a nárek v poézii renesančných autorov

Abstrakt

V príspevku sa snažíme poukázať na to, ako autori renesančnej duchovnej poézie vo svojich textoch reagovali na spoločenskú a politickú situáciu v 15. – 17. storočí obratom k svojmu osobnému a individuálnemu a ako tento svoj vnútorný stav explicitne vyjadrovali v poézii cez obrazy nárekov, výkrikov či plaču, resp. utiahnutím sa do svojho vlastného vnútra a mlčaním. Budeme sa venovať najvýznamnejším predstaviteľom slovenskej a českej renesančnej poézie – Jánovi Silvánovi, Vavrincovi Benediktovi z Nedožier a Eliášovi Lánimu. Rovnako si však budeme všímať aj anonymných autorov, ktorí síce nedosahujú takú literárno-estetickú úroveň, predsa však svojou poéziou dotvárajú obraz slovenskej a českej renesančnej poézie.

Kľúčové slová renesancia; ticho; duchovná poézia; poetika; nárek; spoločensko-politická situácia

Abstract:

Silence and Lament in the Poetry of Renaissance Authors

In the report, we are trying to point out that the authors of renaissance spiritual poetry react to social-political situation of 15.–17. century in their texts by returning to their personal and individual and that they explicitly express their inner state in poetry through the images of laments, scream or cry, eventually by retiring to his inside and by dumbness. We will concentrate on the most important representatives of Slovak and Czech renaissance poetry – Ján Silván, Vavrinec Benedikt z Nedožier and Eliáš Láni. In the same way, we will observe anonymous authors, too, who do not reach the same literary-aesthetic level, however their poetries complete the image of Slovak and Czech renaissance poetry.

Key words: renaissance; silence; spiritual poetry; poetics; lament; social-political situation

Renesancia a humanizmus akoby dve tváre jednej epochy, v slovenskej literatúre historiografiami obvykle datované rokmi 1500 – 1650, v slovenskom kultúrnom a spoločenskom kontexte nenašli také vyjadrenie, ku ktorému dospeli v krajinách západnej Európy. Počas celého 15. storočia sa do Horného Uhorska nové myšlienkové prúdenie dostávalo iba sporadicky a príčiny takéhoto stavu môžeme hľadať v jeho hospodárskom a spoločenskom zaostávaní oproti vyspelejším krajinám Európy. Celospoločenská situácia nebola podnetná pre prijímanie a rozvíjanie humanistickej a renesančnej kultúry. Do celkového vývinu nepriaznivo zasahovali nepokoje súvisiace s bojmi o uhorský trón, turecké a tatárske vpády, chudoba a mor. Slovensku v tomto období chýbalo kultúrne centrum, ktoré by mohlo prijímať a rozširovať nové idey, literárne ich „pretaviť“ a uviesť do súladu s domácou tradíciou.

Situácia sa nezmenila ani v 16. storočí, skôr naopak, skomplikovala sa tureckými vpádmi a reformáciou. Tieto udalosti zásadne zasiahli do situácie na území dnešného Slovenska a našli svoj odraz aj v literatúre i v jej absencii na poli kultúrneho diania v Hornom Uhorsku. V duchu latinského *inter arma silent musae* mnoho dobových autorov nemohlo publikovať a toto ticho iba sporadicky prerušovali svojou poéziou. Najmä v príležitostnej poézii sa téme mlčaniu múz – ticha poézie venovali najviac. Vidieť to napríklad vo veršoch príležitostnej básne Vavrincina Benedikta Nedožerského, ktorú zložil na počesť promócií dvanástich študentov z 26. 5. 1607. Ako píše Eva Tkáčiková¹, v prípade Benediktovej protivojnovej poézie nejde o klišéovitú dobovú konvenciu, ale o bolestné prežívanie aktuálnej historickej situácie, v ktorej myšlienky na mier a pokoj sa stali dôležitou súčasťou myslenia a cítenia ľudí vtedajšej doby. Svedčí o tom aj známejšia Benediktova báseň *Ach, Bože svatý, jakých časův sme dočkali*, v ktorej sa motívy ťažkej spoločenskej situácie naplno vyjadrujú, poukazujúc tak na turecké vpády a ich plienenie územia Benediktovej vlasti:

K nám se teď nepřátelé Turci přiblížili,
tvých věřících křesťanův množství mečem zbili.
Stůj při nás, bojůj za nás, ó, Kriste, Králi náš!²

a na inom mieste, kde oslovuje svojich krajanov, vyčíta im nejednotnosť, ktorá má za následok rozpoltenosť krajiny a ich neschopnosť postaviť sa Turkom na odpor:

Nechte válek již domácích, již spokojte se,
byť nepotlačil Turek nás, ó, spokojte se!
Buď při nás, spokojž ty nás, ó, Kriste, Králi náš!³

Úvahy o nezmyselnosti vojny a túžba po mieri, ktoré nevychádzajú iba z konkrétnej historickej situácie ovplyvnenej protitureckým bojom, ale sú výsledkom úvah o zmysle ľudskej existencie, nachádzame v slovenskej renesančnej poézii veľmi často. Autori siahajú po starozákonnom Jeremiášovom náreku so zámerom vyjadriť žiaľ nad postavením Uhorska v období protitureckých bojov. Rozvíjanie a aktualizáciu tohto biblického námetu nachádzame u Martina Rakovského i u Jána Silvána.

Polovica 16. storočia bola v Uhorsku nejasnej politickej orientácie. Tridentský koncil nevyriešil otázku náboženskej roztrieštenosti a narastajúca hrozba tureckých vpádov mala za následok ubúdanie patrónov a mecenášov umenia, vzdelanec

¹ TKÁČIKOVÁ, Eva: *Podoby slovenskej literatúry obdobia renesancie*. Litteraria XXVI. Bratislava: Veda, 1988, s. 20.

² *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva*. Zost. J. Minárik. Bratislava: Tatran, 1997, s. 76.

³ *Ibidem*, s. 77.

prestal byť ozdobou dvora a spoločnosti, jeho literárna aktivita sa často vyčerpávala v kvantite príležitostnej poézie. Mnohí z autorov sa odmlčali, prestali tvoriť, resp. ich slová boli umlčané plynutím času, takže do súčasnosti sa ich poézia ani nezachovala.

Vzhľadom na rozdielne ekonomické a spoločenské podmienky s krajinami západnej Európy majú aj prejavy humanizmu a renesancie u nás rozdielne, osobité črty. Nepokojné časy nevytvárali podmienky pre typický humanisticko-renesančný pocit „očarenia životom“.

Závažnou črtou slovenskej literatúry obdobia renesancie je jej postupná emancipácia od náboženskej tvorby smerom k subjektivizácii literárneho prejavu, kde sa náboženské cítenie stáva súčasťou výrazu subjektívneho zážitku. V duchovnej piesni sa začínajú objavovať úvahy o hodnotách ľudskej individuality, jej citový a myšlienkový svet. Lenže vzhľadom na dobové napätie a neistotu nejde o radostné, hrdé prežívanie pocitu svojej ľudskej jedinečnosti, ktorý je pre západoeurópsky literárny model renesancie typický. U nás sa stretávame s vedomým popieraním, až kritikou tejto „radostnej“ podoby životného pocitu jednotlivca. V slovenskej renesančnej, najmä duchovnej poézii dominuje osobná úzkosť, hľadanie vnútorného súladu, únik s osobnej rozorvanosti v prístave viery, dôvera v Božiu všemožnosť.

Slovenský renesančný básnik sa pohybuje akoby v dvoch krajných polohách svojej lyrickej výpovede. Buď nahlas „kričí“, alebo sa obracia do seba, do svojho vnútra, ale ani v ňom akoby nemohol byť potichu. I tu mu vyvíera množstvo slov, ktoré znejú a chcú sa dostať na povrch. A nie je to výkrik radosťou naplneného človeka. Zúfalstvo, strach, pocity vlastného individuálneho zlyhania a rozorvanosti duše či nárek nad stavom krajiny i zlými spoločenskými pomermi volá do celého sveta.

Tento nárek nad stavom spoločnosti pretavujúci sa až do chiliastických motívov o konci sveta, prejavujúci sa vojnami, hladom a pohromami nachádzame v básňach mnohých renesančných autorov. Anonymný básnik vo svojej skladbe z roku 1643 to vyslovuje takto:

Žalostne kvílím
na tento býdny svet,
neb v ňom již jidú
všeckny veci naspět.
Človeče hříšny,
probuď se ze spaní,
viz mé ssúžení!⁴

⁴ Ibidem, s. 84.

Vzdychy nad dobou, v ktorej lyrický subjekt žije, možno už nie také intenzívne, ale určite naliehavé, zaznievajú aj v básni Samuela Chalupku z roku 1644:

Ach, milostivý Bože náš,
co sme dožili v tento čas!
Mnohých národův zdvižení,
naší vlasti obklíčení,
vlasti naší prežalostné,
všudy ze všech stran zsúžené.⁵

Lyrický subjekt sa často otáča práve na Boha, intenzívne ho volá a nalieha vo prosí. Množstvo apostrof a exklamácií je nielen dokladom štýlového a žánrového synkretizmu staršej literatúry, ale predovšetkým výrazu naliehavosti a apelatívnej tejto poézie. Renesančný básnik sa obracia na Boha v rôznych výrazových polohách. Raz ho prosí o pomoc:

Ó, Bože můj, všeckna má naděje,
néch se deje tvá najsvatší vůle!
Daj mi míti trpělivost'
a potom po smrti věčnu radost'.⁶

V explicitne vyjadrenej žiadosti prosí lyrický subjekt o pomoc s vlastnou hriešnosťou a z jeho úst zaznieva stredoveká túžba po nadpozemskej blaženosti. Najintenzívnejšie to vyjadruje Ján Silván vo svojej parafráze biblického žalmu *Z hĺbokosti volám k tobě*:

Pomoz, Kriste Synu boží,
jenž jsi v božství Otcí rovný,
šelmu hříchův mocně přemáhati
daj do konca ve všem dobrém státi.⁷

Inokedy sa lyrický subjekt obracia k Bohu v polohe kajúceho hriešnika. Do takejto pozície vo vzťahu na osi ľudský subjekt – Boh sa dostávajú takmer všetci predstavitelia renesančnej duchovnej poézie. Ich snaha ovládnuť a pretvoriť vonkajší svet končí priznaním si vlastnej „nehodnosti“ a deklarovanej spoliehaním sa na Boha. Anonymný básnik nemá potrebu mlčať pred Bohom, nenačúva Božiemu hlasu, práve naopak, vo vzrušenom výkriku žiada Boha, aby on počúval jeho bolesť, napríklad v skladbe *Všemohúci, večný, ó, Bože můj*:

⁵ Ibidem, s. 93.

⁶ Ibidem, s. 89.

⁷ Ibidem, s. 49.

Všemohúci, večný, ó, Bože můj,
k toběť volám nehodný sluha tvůj!
Rač mé prosby uslyšeti
a své uši ke mně nakloniti.⁸

Inú polohu nadobúda prosba v Lániho skladbe *Auvech, běda mně hříšnici*. V referenivom opakovaní na konci každej strofy Láni žiada Boha v takmer žalmickej konštrukcii o podporu:

Polituj mne, milý pane,
ať se zahanbí pohané!⁹

V prosbách s modlitbovým charakterom sa lyrický subjekt vyjadrený v ich-forme náhle mení na kolektívneho a z tejto pozície v duchu evanjeliového – kde sú dvaja zhromaždení v mojom mene... – prosí Boha o vypočutie. Spoločná modlitba kolektívu sa považovala za silnejší hlas prenikajúci k Bohu a zároveň aj stotožnenie jedinca s kolektívom mu dodávalo pocit ochrany a bezpečia. Takýto prechod od jedinca ku kolektívu môžeme nájsť v skladbe Jána Silvána *Marnost na všem znám a vidím*:

Dej nám, Kriste, živu býti,
z tebe příklad skutkuov míti,
jsouc zde v světě živi ctnostně,
potom s tebou v nebi věčně.¹⁰

Práve akcentovanie spätosti človeka s Bohom, s jeho zákonom je charakteristickou črtou renesančnej duchovnej poézie v národnom jazyku. Cez tento vzťah sa vytváral aj obraz renesančného človeka, ktorý bol síce naplnený hlbokou pokorou voči Bohu a vedomím vlastnej hriešnosti, ale zároveň sa začal konštituovať obraz novodobej ľudskej individuality. Záujem o ľudskú individualitu a jej demonštrovanie v duchovnej poézii sa dialo v ustavičnej konfrontácii človeka so svetom na jednej strane a na druhej strane jednosmerným dialógom s Bohom, v ktorom národný renesančný básnik nachádzal útechu a útočisko. V tejto polohe mohol mlčať a byť potichu, niekedy ale jeho hlas zaznieval z hĺbky jeho doráňaného srdca šepotom, a predsa naliehavo.

⁸ Ibidem, s. 88.

⁹ Ibidem, s. 65.

¹⁰ Ibidem, s. 54.

Literatúra

FORDINÁLOVÁ, Eva: *Staršia slovenská literatúra*. Trnava: Trnavská univerzita, 2009. 155 s.

Já miluji, nesmím povídati. Zost. G. Gáfriková-Slávkovská. Bratislava: Tatran, 1977. 468 s.

KERUĽOVÁ, Marta: *Hodnotové aspekty staršej literatúry*. Nitra: UKF, 2009. 116 s.

MIŠIANIK, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda, 1974. 416 s.

TKÁČIKOVÁ, Eva: *Podoby slovenskej literatúry obdobia renesancie*. Litteraria XXVI. Bratislava: Veda, 1988. 112 s.

Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva II. Zost. J. Minárik. Bratislava: Tatran, 1997. 490 s.

doc. PhDr. Silvia Lauková, PhD.

Katedra slovenskej literatúry, Filozofická fakulta UKF v Nitre

Štefánikova 67, 949 74 Nitra – Slovensko

slaukova@ukf.sk